

Les collectivitzacions al País Valencià: perspectives d'investigació*

per Aurora Bosch

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Si l'abundantíssima bibliografia sobre la guerra civil espanyola s'ha caracteritzat fins a temps molt recents per l'apassionament i el partidisme polític, totes dues característiques s'aguditzen pel que fa referència a la revolució que va tenir lloc juntament amb la guerra al bàndol republicà, fins al punt que parafrasejant J. Maurice hom pot dir que la bibliografia sobre collectivitzacions està encara, en gran mesura, «impregnada d'ideologia».¹

Juntament amb la dificultat d'accedir, fins a temps molts recents, a fonts de primera mà, l'altra raó fonamental que explica el caràcter essencialment ideològic d'aquesta bibliografia és el fet que les collectivitzacions van ocupar la part central, o si més no la més evident, de la polèmica sobre la guerra i la revolució i de la lluita pel poder que va dividir i arribà a enfrontar violentament les distintes forces polítiques republicanes. La polèmica i els enfrontaments, lluny de desaparèixer, traspasaren el final de la guerra i subsistiren a la clandestinitat durant el franquisme de la mà dels seus dos principals protagonistes: la CNT i el Partit Comunista. En conseqüència, fins fa molt poc, els escrits sobre collectivitzacions es debatien entre els relats apologètics dels autors anarquistes, que assenyalaven el caràcter espontani i el perfecte funcionament de les collectivitzacions i les detraccions sistemàtiques dels autors comunistes.

A partir d'aquestes informacions clarament partidistes, l'única cosa que podia constatar-se és que les collectivitzacions van existir, que foren objecte de dura polèmica i de violents enfrontaments entre comunistes i anarquistes durant la guerra civil i que la polèmica continuava reproduint-se exactament igual en llibres publicats més de trenta anys després del conflicte, però continuàvem sense saber quantes van ser les collectivitzacions, on es localitzaren, com funcionaren, qui foren els qui van participar en el procés collectivitzador i de quina manera...

* El present article és una síntesi de la meua tesi doctoral, *Collectivitzacions al País Valencià durant la guerra civil (1936-1939)*, presentada a la Universitat de València el mes d'octubre del 1982.

1. J. MAURICE, *Problemàtica de les collectivitats agràries en la guerra civil*, «Agricultura y Sociedad», núm. 7 (abril-juny de 1978), p. 56.

Aquesta dinàmica en l'estudi de les collectivitzacions començà a rompre's a partir dels anys setanta, quan l'accés a noves fonts documentals i la utilització de distintes metodologies en el tractament del tema van permetre als investigadors d'anar trencant el cercle viciós que limitava l'estudi de les collectivitzacions i llur paper en la polèmica sobre la guerra i la revolució. I aquesta tendència, que en definitiva introduïa aquest interessant aspecte de la guerra civil espanyola en la recerca històrica, apareix tant a les síntesis generals publicades des d'aquesta data com, sobretot, a les monografies regionals, provincials i locals que s'han realitzat i s'estan realitzant des de diferents universitats espanyoles.

Pel que fa a les síntesis generals, són dos els treballs dignes de menció: el llibre de F. Mintz² i el més recent de W. L. Bernecker.³ Quant al llibre de F. Mintz, els principals valors són d'haver descobert les possibilitats d'una documentació poc coneguda i, fins a temps molt recents, de difícil accés —la de l'Archivo Histórico Nacional, secció Guerra Civil, de Salamanca—, sistematitzar-la regionalment i incloure-hi una abundosa bibliografia sobre el tema. També suposa un intent de sistematització global el llibre de W. L. Bernecker, que intenta extreure les característiques generals de les collectivitzacions agrícoles, industrials i de serveis a tota l'Espanya republicana, si bé centrant l'anàlisi en les collectivitzacions cenetistes. Tanmateix, baldament l'autor es valgui d'una abundantíssima bibliografia i d'una exhaustiva documentació, és de doldre que no aportí dades essencialment noves i que continuï basant les seves conclusions en notícies de la premsa anarquista o bé en relats de Leval, Souchy i Peirats ja coneguts i en gran mesura superats, aspecte aquest que queda especialment en relleu a la seva anàlisi de les collectivitzacions agrícoles.

Nogensmenys, pel que fa a la utilització de noves fonts i a tractaments innovadors del tema, resulten molt més interessants que no pas aquestes síntesis generals, les aportacions de les distintes monografies que s'han realitzat i que hom està realitzant des de diverses universitats espanyoles. En aquest sentit, la major part de les monografies s'han centrat a Catalunya i en concret a les collectivitzacions industrials i de serveis. Peoner en aquesta línia de recerca fou el treball de J. M. Bricall sobre la política econòmica de la Generalitat,⁴ treball al qual han seguit les investigacions de W. Tauber⁵ sobre la collectivització dels tramvies de Barcelona i els d'A. Monjo⁶ i C. Vega⁷ sobre la collectivització de la important empresa metallúrgica Riviere S.A. Aquestes tres darreres recerques utilitzen una documentació tremendament interessant: els arxius privats de les empreses, els quals A. Monjo i C. Vega complementen amb sistèmiques entrevistes als treballadors supervivents, que els han permès d'apro-

2. F. MINTZ, *La autogestión en la España revolucionaria* (Madrid 1977).

3. W. L. BERNECKER, *Colectividades y revolución social* (Barcelona 1982).

4. J. M. BRICALL, *Política económica de la Generalitat (1936-1939)*, 2 vols. (Barcelona 1970 i 1979).

5. W. TAUBER, *Les tramvays de Barcelone collectivisés pendant la révolution espagnole (1936-1939)*, «Bulletin d'Information F.I.E.C.», núm. 2 (març de 1977), ps. 8-54, i núm. 3 (abril de 1980), ps. 19-85.

6. A. MONJO, *Evolució del poder i de la gestió organitzativa en una indústria collectivitzada de Barcelona (1936-1939)* (Barcelona, tesina de llicenciatura, 1981).

7. C. VEGA, *La lluita dia a dia dels treballadors d'una empresa a la rera guarda barcelonina (1936-1939)* (Barcelona, tesina de llicenciatura, 1981).

par-se a aspectes tan interessants com el grau de participació dels treballadors en l'experiència collectivitzadora de l'esmentada fàbrica.⁸ Precisament, les possibilitats d'aplicar la història oral a l'estudi de les collectivitzacions havia estat ja posada en relleu pels treballs peoners de C. Borderías i M. Vilanova sobre la collectivitat de l'Escala.⁹

Fora de Catalunya la situació de la recerca és molt més precària, car únicament disposem de la interessant monografia de Luis Garrido González sobre les collectivitats agrícoles a la província de Jaén,¹⁰ llibre que entre altres coses ens ha permès de descobrir la importància del collectivisme ugetista en aquella província i la seva relació de continuïtat amb l'experiment republicà dels arrendaments collectius, mentre que continuem sense saber pràcticament res de les collectivitats agrícoles castellanques o aragoneses, bo i esperant els treballs en curs que estan realitzant Deogracias Carrión a Albacete, Natividad Rodrigo a Guadalajara, i Julián Casanova a Aragó.¹¹

Pel que fa al País Valencià, i en començar aquesta recerca, la situació de precarietat era força semblant a la de la resta d'Espanya amb l'excepció ja indicada de Catalunya, car només disposàvem de la comunicació presentada per J. Moreno Badia al Primer Congrés d'Història del País Valencià,¹² comunicació que mirava de sintetitzar les principals característiques de les collectivitats agrícoles cenetistes, basant-se en l'òrgan regional de la Confederació, «Fragua Social», i dels dos interessants articles monogràfics que realitzaren R. Aracil i M. García Bonafé sobre Sueca i Alcoi,¹³ valent-se de la documentació dels respectius arxius locals i de les noves i disperses notícies que ens proporcionà el llibre de T. M. Smyth¹⁴ sobre algunes collectivitats agrícoles de la província de Castelló i sobre el Consejo Levantino Unificado de Exportación Agrícola (CLUEA).

A partir d'aquestes investigacions, de la síntesi de F. Mintz, dels relats de G. Leval, J. Peirats i F. Borkenau semblava constatar-se que el collectivisme agrícola va tenir gran importància al País Valencià, que fou motiu d'alguns enfrontaments seriosos amb els individualistes, que es va estendre a l'exportació tarongera mitjançant el CLUEA, que afectà també els escassos nuclis industrials del País Valencià. En tot cas, però, això eren poca cosa més que intuïcions o línies de recerca que calia constatar.

8. Per a aquest aspecte concret, *vid.* A. MONJO, C. VEGA, M. VILANOVA, *Anarquisme i treballadors als anys trenta: un planteig metodològic per al seu estudi*, dins «Actes Col·loqui Internacional 2a. República Espanyola» (Tarragona 1981), ps. 267-287.

9. C. BORDERÍAS i M. VILANOVA, *Memories of hope and defeat: Catalan miners and fishermen under the Second Spanish Republic, 1931-1939*, dins P. THOMPSON (ed.), *Our common history. The transformation of Europe* (Londres 1982).

10. L. GARRIDO GONZÁLEZ, *Colectividades agrarias en Andalucía: Jaén (1931-1939)* (Madrid 1979).

11. Part de llur recerca pot veure's a J. CASANOVA, *El Consejo de Aragón: poder y anarquismo en la guerra civil española*, «Cuadernos de Estudios Caspolinos» (desembre de 1982).

12. R. MORENO BADIA, *Les collectivitzacions al País Valencià (1936-1939)*, dins «Actas Primer Congreso de Historia del País Valenciano», IV (Universitat de València 1974), ps. 573-770.

13. R. ARACIL i M. GARCÍA BONAFÈ, *Alcoi i la guerra civil: les collectivitzacions i El problema de la terra a Sueca*, a «Arguments», núm. 1 (València 1974), ps. 23-34 i 35-46.

14. T. M. SMYTH, *La CNT al País Valencià, 1936-1937* (València 1977).

METODOLOGIA I FONTS DOCUMENTALS

D'acord amb l'estat de la recerca descrit, el meu propòsit en realitzar una visió general de l'abast, naturalesa i problemes de la collectivització al País Valencià era tant evitar aquelles simplificacions, que des de la mateixa guerra civil anaven reduint el tema a la polèmica sobre la guerra i la revolució i que, al capdavant, limitaven la tasca de l'investigador a constatar si van ser els anarquistes o els comunistes els qui tenien raó, com procurar que en aquesta síntesi els veritables protagonistes fossin les collectivitats i els collectivistes, més que no pas la direcció de les sindicals i llurs màxims dirigents nacionals.

Per aconseguir aquest doble objectiu resultava prioritari resoldre dos problemes bàsics: el de la metodologia que calia emprar i el de la selecció de fonts documentals. Tocant a la metodologia, em va semblar que la cosa més adequada per a distanciar-me de la ideologització que ha acompanyat i continua acompanyant el tema era servir-me de la cronologia com a guia de recerca i de la narració com a forma d'exposició,¹⁵ car més que no pas l'anàlisi temàtica, la narració no prejudicava la importància de cap problema sobre un altre i tenia l'única limitació de les fonts documentals disponibles. D'altra banda, aquest mètode va revelar tenir uns altres avantatges importants: comparar automàticament els projectes del govern i les sindicals sobre collectivitzacions amb la vida real d'aquestes en cada moment concret, resseguir la vida de les col·lectivitats des del moment de formar-se fins a llur extinció, i no solament en llur moment culminant,¹⁶ i, sobretot, permetia de calibrar-ne la importància i d'analitzar-ne el funcionament en el context de la guerra civil, context que en definitiva les havia fet possibles i que influí decisivament en llur desenvolupament.

Pel que es refereix a les fonts documentals utilitzades, podem dividir-les, per fer-ne la valoració, en tres grans grups: publicacions periòdiques, opuscles i documentació interna.

Dins de l'apartat de *publicacions periòdiques*, podem fer dues divisions més: els periòdics dels distints partits i sindicats i les revistes especialitzades.

Els periòdics, els quals han resultat més útils, han estat els òrgans regionals de partits i sindicats, com ara «Fragua Social» (CNT), «Adelante» (PSOE), «Nosotros» (FAI), «Frente Rojo» (PCE). Tots ells, a més de ser imprescindibles, com tota premsa, per a copsar l'ambient, ens han proporcionat informació sobre la política econòmica de cada grup i sobre la polèmica política que va existir entorn de les «realitzacions revolucionàries». Ara, pel que respecta a les notícies concretes sobre les collectivitzacions, el periòdic que subministra més informació és, sens dubte, l'òrgan de la CNT, «Fragua Social». Lamentablement, però, aquestes notícies i descripcions sobre collectivitzacions concretes són únicament útils per a constatar que aquestes van existir a determinades localitats valencianes, o per a aproximar-se superficialment a llur funcionament, ja que

15. Sobre la història narrativa i la seva creixent presència a la historiografia europea *vid. Retour au récit ou réflexions sur une nouvelle vieille histoire*, «Le Debat», núm. 4 (setembre de 1980), ps. 117-142.

16. En aquest sentit J. Maurice assenyala que les monografies «haurien d'aplicar-se a reconstruir l'evolució de les col·lectivitats des dels orígens fins al final, sense deixar-se endur per la temptació del quadre perfecte (J. MAURICE, *op. cit.*, p. 60).

solen donar una visió de les collectivitzacions clarament partidista, acrítica, propagandística i idealitzada.

Capítol a part, en aquest apartat de publicacions periòdiques, mereixen les revistes especialitzades en temes agrícoles, entre les quals destaquen aquelles referents exclusivament a l'agricultura valenciana. En aquest interessant grup, que inclou «Colectivismo», òrgan nacional de la Federación Española de Trabajadores de la Tierra (FETT), «El Campo», òrgan de la Federación Provincial Campesina, «El Agrario Levantino», òrgan de la Cámara Oficial Agrícola de la provincia de València, que es va continuar publicant alguns mesos durant la guerra civil; és forçós destacar aquelles revistes que successivament van ser els òrgans setmanal i mensual del CLUEA, és a dir, «La Voz del CLUEA» i «CLUEA». Aquestes dues revistes, com a òrgans que foren del CLUEA, forneixen una abundosíssima informació sobre els problemes de l'exportació taronjera, juntament amb força notícies sobre les collectivitats agrícoles i altres temes generals a l'agricultura valenciana. Però la importància d'aquestes revistes no està únicament en l'abundant informació que proporcionen sobre temes agrícoles valencians, sinó molt especialment en la inusitada qualitat d'aquesta informació. La qualitat de les revistes comença per llur acurada presentació i ateny el zenit en el compliment del compromís divulgador de noves tècniques, en l'obertura a diverses veus i, sobretot, en l'honestedat informativa. En aquest sentit, malgrat que aquestes revistes van ser l'òrgan d'expressió del CLUEA i llur interès era fer triomfar la collectivització sindical de l'exportació taronjera, no van caure mai en l'error d'ocultar deficiències o d'estalviar crítiques, comportament informatiu que era, val a dir-ho, absolutament insòlit en el context de la guerra civil.

Quant als nombrosíssims fullets publicats durant la guerra civil pels diferents partits i sindicats, han de ser sempre utilitzats amb precaució, car llur caràcter era essencialment propagandístic i, d'altra banda, no solen furnir informacions diferents de les de la premsa diària; per tant, resulten útils per a perfilar la política agrària de partits i sindicats, o per a assenyalar els principals conflictes polítics de la reraguarda valenciana, però amb prou feines són aprofitables com a documentació concreta i detallada de les collectivitzacions valencianes. Menció a part mereixen, per llurs interessants i crítiques informacions sobre les collectivitzacions i, en general, sobre l'economia valenciana, els fullets deguts a la ploma d'Higinio Noja Ruiz,¹⁷ dirigent de la Confederación Regional del Trabajo de Levante (*Labor constructiva en el campo, La obra constructiva de la revolución, Los Consejos de Economía Confederal, Control y colectivización*), el fullet del secretari general de la FETT de València titulat *Informes sobre orientación colectivista* i els articles que va publicar el dirigent d'Izquierda Republicana Valenciana, Joan Granell, agrupats sota el títol d'*Artículos de orientación del partido*.

Els fullets i les publicacions periòdiques, llevat de les excepcions assenyalades, ens servien per a definir la política econòmica dels distints partits i sin-

17. A Xavier Paniagua devem el redescobriment d'aquest original teòric llibertari, que des de la seva Andalusia natal i l'anarquisme ortodox, evolucionà, durant el seu llarg sojorn valencià, vers el sindicalisme moderat i la crítica de l'espontanisme revolucionari (vid. X. PANIAGUA, *Introducció a l'obra d'Higinio Noja Ruiz, «Arguments»*, núm. 1 (València 1974), ps. 47-58.

dicats o per a descobrir els principals conflictes al voltant d'aquella, però ha estat essencialment la *documentació interna* la que ens ha permès d'acostar-nos a la vida real de les collectivitzacions valencianes, bo i evitant simplificacions i donant noves perspectives a la recerca.

Aquesta riquíssima, copiosa i heterogènia documentació interna, que hom ha localitzat especialment a l'Archivo Histórico Nacional, secció Guerra Civil, de Salamanca, es compon essencialment d'estatuts i reglaments de collectivitats i cooperatives agrícoles, d'actes, d'informes diversos sobre el funcionament dels CLUEA i la semblança personal de llurs dirigents, sobre el funcionament d'algunes collectivitzacions, sobre els atacs a aquestes i als sindicats cenetistes, sobre els collectivistes adherits a elles, i d'una heterogènia i abundant correspondència entre les collectivitzacions i la direcció de les sindicals valencianes. Tota aquesta documentació interna té un valor inqüestionable, però si haguéssim de destacar-ne algun grup per la seva qualitat informativa, serien, sens dubte, les actes d'algunes collectivitats, que ens permeten de resseguir dia per dia la vida d'aquestes, els informes sobre una cinquantena de CLUEF, els que assenyalen les dificultats d'organitzar les collectivitats i, sobretot, una correspondència en ocasions patètica que com cap altre document ens apropa al que podríem qualificar com «l'univers de la collectivitat».

SÍNTESI DE LES COLLECTIVITZACIONS VALENCIANES

Collectivitats agrícoles

Totes les valoracions globals de què disposem sobre les collectivitats agrícoles valencianes, des de les de reconeguts autors anarquistes com G. Leval,¹⁸ C. M. Lorenzo¹⁹ o J. Peirats,²⁰ fins a la més recent de F. Mintz,²¹ coincideixen a assenyalar la gran implantació del collectivisme al camp valencià durant la guerra civil i el seu perfecte funcionament en comparació d'altres zones de l'Espanya republicana. Aquestes afirmacions feien suposar que la revolució do-

18. «És a Llevant on, gràcies als seus recursos naturals i a l'esperit creador dels organitzadors, l'obra de construcció llibertària ha estat la més àmplia i completa.

» (...). El desenvolupament i la multiplicació de les collectivitats llevantines causaren l'estupefacció fins dels propagandistes i teòrics que s'havien mostrat els més optimistes tocant a les possibilitats de reconstrucció social llibertària» (G. LEVAL, *Colectividades libertarias en España*, I, Buenos Aires 1972, ps. 168 i 171).

19. «Però l'agricultura fou l'àmbit de les realitzacions més impressionants a pesar de la persistència dels minifundis a certes parts de l'Horta, i els collectivistes de Llevant pogueren enorgullir-se de llur èxit: portaven una comptabilitat estricta, feien estadístiques i treballaven segons les normes establertes a escala regional per la Federación Regional de Campesinos de la CNT» (C. M. LORENZO, *Los anarquistas españoles y el poder*, París 1972, p. 151).

20. «Les collectivitats de la regió valenciana, amb Múrcia, foren les més nombroses i les més perfectes des del punt de vista de la solidesa de llur sistema (...). El procés de collectivització aquí no fou tan aparatós, però sí més competent i sòlid» (J. PEIRATS, *Los anarquistas en la crisis política española*, Madrid 1977, p. 153).

21. «Per tant, l'autogestió va tenir una envergadura realment impressionant tant pel nombre de pobles afectats com per l'abast local que tingué a cada un d'ells» (F. MINTZ, *op. cit.*, p. 168).

minava el camp valencià durant la guerra civil i que la major part de la pagesia abraçà la causa del collectivisme amb entusiasme; tanmateix, després d'una anàlisi detallada de l'origen i formació de les collectivitats valencianes, de la fisonomia que aquestes adoptaren i dels problemes que van trobar en llur funcionament, hem de qüestionar-nos tant la suposada amplitud del procés collectivitzador com la seva perfecció organitzativa.

Pel que respecta a la dimensió de la collectivització agrícola al País Valencià, aquesta pot establir-se tant a partir del volum de terres confiscades i collectivitzades, com a través del procés de formació de les collectivitats i la fisonomia que aquestes arribaren a adoptar. Així, si tenim en compte que el gros de les collectivitats valencianes es va formar sobre la base de les terres confiscades,²² tot seguint les dades del ministeri d'agricultura per al mes d'agost del 1938 —que no són pas gaire fiables però són les úniques de què disposem—²³ comprovem que al País Valencià hom expropià el 13,18 % de la superfície útil, i d'aquest percentatge de la superfície útil expropiada tan sols s'arribà a collectivitzar el 31,58 %, en clar contrast amb el 92 % de Ciudad Real, el 80 % de Jaén, el 75 % de Guadalajara, el 58 % de Toledo... Sobre aquest 4,10 % de la superfície útil expropiada i collectivitzada arribaren a formar-se unes 353 collectivitats, 264 de les quals pertanyien a la CNT, 69 a la UGT i 20 eren collectivitats mixtes o gestionades conjuntament per la UGT i la CNT, i es localitzaven de la manera següent: 165 a València, 104 a Alacant i 84 a Castelló.

Ara, tocant al procés de formació d'aquestes 353 collectivitats, si bé la majoria de les confiscacions es van realitzar entre juliol i desembre del 1936, molt poques collectivitats es van formar en aquest període; la majoria es va constituir el 1937, i el procés s'allargà fins a l'any 1938.²⁴ Aquest dilatat procés de formació desmenteix la teoria, d'altra banda molt estesa, que les collectivitats es constituïren principalment per l'acció decidida i espontània de la pagesia, perquè si bé és cert que algunes importants collectivitats es van formar en els primers mesos de la guerra,²⁵ la major part dels sindicats locals no solament

22. Tenim dades sobre la procedència de les terres treballades collectivament per a 87 collectivitats, i, en el 93 % d'aquestes, les terres provenien de les confiscacions realitzades els primers mesos de la guerra pels comitès i sindicats. Les úniques excepcions a aquesta tendència general eren les següents: la collectivitat de Villagordó del Cabriel, que es va formar exclusivament amb les escasses terres dels afiliats a la UGT i a la CNT; les collectivitats cenetistes de Benimeli, Silla i Verger, on els socis collectivistes van unir llurs pròpies terres a les confiscades per formar la collectivitat, i les collectivitats ugetistes de Cullera i Carcaixent, formades exclusivament amb les terres aportades pels petits propietaris.

23. Hauria estat molt més interessant disposar de xifres globals de les direccions provincials de l'IRA o de les sindicals, ja que d'acord amb les circumstàncies que van córrer en el procés de confiscació i expropiació de terres durant la guerra civil, l'IRA anà a remolc de les accions espontànies dels sindicats i mai no aconseguí d'introduir totalment el procés dins de la legalitat. Aquestes xifres de l'IRA per al mes d'agost del 1938 es troben reproduïdes a P. CARRIÓN, *La Reforma Agraria de la Segunda República y la situación actual de la agricultura española* (Barcelona 1973), ps. 135-137. S. G. PAYNE, *La Revolución Española* (Barcelona 1971), ps. 244-245, i J. MAURICE, *op. cit.*, p. 81.

24. Hem aconseguit de documentar la data de constitució de 78 collectivitats agrícoles; d'aquestes, 28 es van formar el 1936; 47, el 1937, i 3, el 1938.

25. A l'estiu del 1936, sindicats cenetistes establiren el comunisme llibertari a Pedralba, l'Alcora, Llombai, Alfara del Patriarca i formaren les collectivitats de Sant Mateu i Verger, mentre que sindicats ugetistes formaren les collectivitats de Riola i Burjassot, i la CNT i la UGT constituïren conjuntament el «comunisme de guerra» de Guadassuar i les collectivitats de Bétera i Ademús.

no saben què fer amb les terres expropiades, sinó que en alguns casos ni tan sols es decidiren a realitzar confiscacions.²⁶ D'aquesta manera, el procés de formació de les collectivitats s'amplià només quan les sindicals, en definir i propagar llur política agrària, van anar lluitant contra la desorientació i la indecisió de llurs sindicats locals i àdhuc molts de cops van haver de començar per formar aquests mateixos sindicats.²⁷

Pel que es refereix a la fisonomia i al funcionament de les collectivitats valencianes, totes elles partien del mateix pressupòsit teòric revolucionari: l'explotació col·lectiva enfront del treball individual i de la propietat privada, i totes elles, també, compartien una sèrie de trets comuns en llur funcionament, com ara estar dirigides per un consell d'administració, treballar les terres per lots i colles dirigides per un encarregat o cap de grup, pagar als collectivistes un salari dependent de la situació econòmica de la collectivitat, manifestar una especial preocupació per suprimir els intermediaris i organitzar directament l'abastament de llurs socis mitjançant econòmats, cooperatives de consum, mercat d'abastos o comunes. Però fora d'aquests trets comuns, la diversitat de fisonomia i funcionament de les collectivitats valencianes era notable i anava des de la sindical que dirigia el procés i el seu projecte collectivitzador respectiu, fins a factors com és ara el nombre de socis collectivistes, la quantitat de terra controlada per cada sindical, la seva particular organització del treball...

Així, parant únicament atenció a la sindical que dirigia el procés, cal començar fent una distinció bàsica entre les collectivitats dependents de la FETT-UGT i les que van ser gestionades per la FRCL-CNT. Pel que respecta a la sindical socialista, aquesta manifestà durant tota la guerra la seva preferència per l'explotació col·lectiva de les terres confiscades, però conscient de la dificultat d'implantar la collectivització en un context de guerra civil i, molt espe-

26. Un clar exemple de la incertesa dels primers moments són les següents paraules dites per Pedro Sánchez, membre del Consejo de Administración e Incautaciones Agrícolas CNT-UGT de Elda, el setembre del 1936: «*Es un hecho consumado que en la mayor parte de los pueblos agrícolas, como los de la provincia de Alicante, los campesinos indecisos, temen adquirir la tierra que pueda servir la causa de la revolución. Y de no comenzar a encauzar pronto las incautaciones y extenderlas lo más posible va a llegar el tiempo de la siembra sin que se hayan aceptado medidas serias para la intensificación de la producción*» (En torno al Congreso Regional de Campesinos de Levante, «Fragua Social», 1, 15-IX-1936).

27. Un exemple significatiu és el de la CNT de la província de Castelló. En aquesta província, on el sindicat cenetista arribà a confiscar 13.775 ha durant la guerra civil, va agrupar 140 sindicats pagesos a les seves cinc comarcals i va constituir 80 collectivitats Cooperatives Confederals; absolutament totes les comarcals i federacions locals de sindicats que assistiren al Ple Provincial celebrat el 2 de novembre del 1936 informaren que en llurs respectives demarcacions territorials a penes existia la CNT abans de la insurrecció militar, i en aquest mateix ple, el comitè comarcal de l'Alcora explicava així com hagué d'improvisar la major part dels sindicats de la seva comarcal en poc més de tres mesos: «*(...) antes del movimiento por los muchos obstáculos que se nos interponían por delante, no podíamos desarrollar ampliamente nuestros postulados anárquicos confederales, pero surgido el movimiento fascista y observando que en esta comarca no hubo ni el más mínimo foco donde los fascistas pudieran cobijarse, haciendo frente a la libertad del pueblo español, emprendimos inmediatamente una extensa campaña por los pueblos de esta comarca que desconocían por completo nuestros postulados confederales, y hasta logramos sindicalizar un sin fin de pueblos extendiéndonos hasta Aragón*» (CNT-AIT, actes del Pleno Provincial de Sindicatos celebrado en Castellón el día 2 de noviembre de 1936, Castelló 1937, ps. 6-7, 7-8 i 9-10).

cialment, en aquelles zones no latifundistes com el País Valencià, on la sindical socialista comptava entre els seus afiliats amb un nombre no menyspreable d'arrendataris i petits propietaris;²⁸ la FETT es definí en el camp valencià per la collectivització voluntària de les terres confiscades i el respecte a la petita propietat estricta.

D'acord amb aquest objectiu, la FETT va intentar aglutinar collectivistes i individualistes en la mateixa organització bàsica: les cooperatives de base múltiple i caràcter popular, que cada societat de treballadors de la terra havia d'organitzar obligatòriament a la seva localitat. Aquestes cooperatives agrupaven, doncs, entorn de llurs seccions d'adquisició d'adobs i llavors, de concessió de crèdits, de venda i distribució de productes, tant antics petits propietaris i arrendataris, com jornalers als quals havien repartit terres en lots individuals i aquells altres que optaren per treballar les terres col·lectivament, amb l'única diferència que aquests últims s'agrupaven en una secció autònoma —la secció collectivista—, que tenia el seu propi reglament i consell d'administració, però estava supeditada a la dinàmica de conjunt de les cooperatives de base múltiple.²⁹

Aquesta original solució collectivista de la UGT-FETT tenia innombrables avantatges, puix que agrupava collectivistes i individualistes en la mateixa organització, i així evitava friccions i enfrontaments entre els uns i els altres; iniciava els individualistes en formes de cooperació que amb el temps podrien portar-los a fer el pas següent d'acceptar la collectivització i, finalment, gràcies a les cooperatives de base múltiple, la FETT aconseguí que les seves seccions collectivistes poguessin legalitzar-se immediatament d'acord amb la Llei de Cooperatives del 1931, sense haver d'esperar el tardà decret de legalització de col·lectivitats del 8 de juny del 1937.

Pel que fa a la política agrària de la Federación Regional de Campesinos de Levante (FRCL), tal com restà definida al seu congrés constitutiu,³⁰ semblava exactament igual a la de la sindical socialista, ja que també la FRCL optava per la collectivització voluntària i el respecte a la petita propietat estricta. Ara bé, les similituds començaven i acabaven en aquest pressupòsit, per tal com la FRCL es col·locà automàticament al marge de la legalitat en no reco-

28. Els estatuts de les societats de Treballadors de la Terra incloïen entre llurs afiliats jornalers, arrendataris i petits propietaris «*si trabajan o pueden trabajar cien días al año por cuenta ajena*» (Estatuts de la societat de treballadors de la terra de Xàbia, AHNSGC, Alacant P-S. Cp. 14, llig. 19, exp. núm. 2). A més, a través de les comandes d'adobs que feien les distintes cooperatives agrícoles de la FETT a l'IRA, hom pot apreciar la important presència de petits propietaris de 10 fanecades, car aquestes relacions detallaven la quantitat de terra que conreava cada un d'ells i l'amoniac que necessitava. Un bon exemple d'aquest tipus de relacions el constitueix la *Relación de las hanegadas de tierra y del abono que necesitan los agricultores socios de la cooperativa agrícola UGT de Villanueva de Castellón* (Vilanova de Castelló, 5 de febrer de 1937. AHNSGC, Barcelona P-S, Cp. 909).

29. Per a la política agrària de la FETT i el funcionament de les seves cooperatives de base múltiple, *vid. FETT*. Secretariado Provincial de Valencia. UGT, *Actas tomadas taquígráficamente del XI congreso celebrado los días 7, 8 y 9 de marzo en el teatro de la Libertad de Valencia*, ps. 60-61. També «CLUEA» (juny 1937), ps. 8-9, i «Colectivismo» (gener i febrer de 1938).

30. Per al dictamen del congrés, sobre la política agrària a seguir, *vid. Congreso Regional de Campesinos de Levante, celebrado en Valencia los días 18, 19 y 20 de septiembre de 1936* (València 1936), ps. 20-21.

nèixer l'estat com a únic propietari de les terres confiscades i en considerar incompetent l'IRA per a legislar sobre confiscacions, i el seu respecte a la petita propietat resultava més teòric que real, ja que en cap moment no es va plantejar la possibilitat de repartir la terra en lots individuals, ni de confirmar els arrendataris en la propietat de les terres que treballaven i, sobretot, no va constituir cap organització similar a les cooperatives de base múltiple que aglutinés individualistes i collectivistes al si de l'organització confederal.

A part d'aquestes importants diferències, les collectivitats cenetistes unien al principi de l'explotació col·lectiva de la terra un seguit de característiques pregonament arrelades a la ideologia i a la pràctica de l'anarquisme espanyol, com ara la destrucció dels arxius de la propietat, l'abolició del diner i la seva substitució per vals-moneda o bons d'exclusiva circulació local, l'establiment del salari familiar, la supressió del pagament d'impostos a l'estat i, especialment, aquest federalisme a ultrança que el portava a respectar les iniciatives de cada sindicat local³¹ i que fins a l'estiu del 1937 li va impedir d'elaborar una norma unitària de funcionament per a totes les seves collectivitats.

Així, afavorida per aquest ampli federalisme, la diversitat de les collectivitats cenetistes s'accentuà fins a límits insospitats, i va arribar a agrupar realitats tan disperses com el comunisme llibertari, en què tota la riquesa de la població era socialitzada sota l'absolut domini polític de la CNT, les collectivitats que es limitaven a treballar les terres confiscades pel sindicat cenetista a la localitat i situacions en què la collectivitat era una simple cooperativa de consum i la seva preocupació principal consistia a organitzar eficaçment el proveïment dels seus afiliats.

Aquesta situació de diversitat es va mantenir oficialment fins al mes de juny del 1937, en què les perspectives de legalització per un costat i les mateixes necessitats de la FRCL d'organitzar les seves conquestes revolucionàries per un altre, decidiren la sindical anarquista a elaborar uns estatuts model per a les collectivitats,³² que en endavant passarien a denominar-se collectivitats cooperatives confederals. Però els estatuts tipus foren elaborats el juny del 1937, hom decidí d'aplicar-los seriosament a partir del Congrés de novembre del 1937, i si bé des d'aquesta data fins al final de la guerra es van legalitzar bastants de collectivitats cenetistes, no és previsible que a aquestes altures de la guerra la FRCL pogués esborrar la diversitat de les seves collectivitats.

A les notables diferències que separaven les cooperatives de base múltiple ugetistes de les multiformes collectivitats cenetistes, calia afegir les collectivitats

31. Precisament, el darrer punt de l'esmentat dictamen assenyalava això que segueix: *«Como final del dictamen y como fiel interpretación del amplio federalismo que defendió siempre la CNT, cree oportuno esta ponencia recabar la más amplia libertad para cada localidad campesina, para la elección de forma y oportunidad de llevar a cabo los anteriores acuerdos.»*

32. El Segon Congrés de la FRCL de novembre del 1937 exposava clarament les raons de la FRCL per a elaborar finalment uns estatuts tipus *«para evitar el maremagnum que supondría un estatuto diverso de cada colectividad, que impediría materialmente conocer el desenvolvimiento de cada una de ellas y sus normas por su diversidad, aparte, claro está, el peligro de que el ministerio de Trabajo no lo aprobare, hubo necesidad de preparar un estatuto modelo para todas las colectividades...»* («Fragua Social», 25-XI-1937, p. 4).

mixtes, les socialitzacions que no s'ajustaven a cap de les categories enunciades³³ i tota una gamma de situacions intermèdies entre l'explotació col·lectiva i la individual.³⁴ Ara, per damunt d'aquesta enorme diversitat que caracteritzava les col·lectivitats valencianes, totes elles tingueren un tret comú en llur fisonomia que ens ajuda a establir les veritables dimensions de la col·lectivització agrícola al País Valencià, i és que llevat de casos molt comptats i que duraren un període de temps breu,³⁵ no van existir situacions de comunisme llibertari i col·lectivització total, i així les col·lectivitats valencianes es formaren únicament amb les terres confiscades a cada localitat o, cosa més freqüent encara, sobre una part d'aquestes; per tant, havien de coexistir amb la propietat privada i l'explotació individual. En aquest sentit, resulta eloqüent el comentari fet pel secretari general de la FETT de València, Pedro García, arran de la visita a les col·lectivitats ugetistes de la província que va fer a la primavera del 1938: «*De la superficie de tierra que posee cada localidad no llega a una vigésima parte de la misma la que se tiene incautada por los trabajadores del campo, y aun esta pequeña porción no se trabaja toda colectivamente, lo cual pone de relieve que todavía predomina el imperio del individualismo, basado en el sistema de explotación capitalista.*»³⁶

Aquesta relativa marginalitat de l'explotació col·lectiva en el conjunt del camp valencià i a cada una de les localitats on les sindicals confiscaren terres, cal explicar-la tant per l'ambient de relativa normalitat política³⁷ que visqué la reraguarda valenciana durant tota la guerra civil, com, sobretot, per l'existència d'un moviment organitzat de mitgers, arrendataris i petits propietaris, que, promogut pel Partit Comunista i abonat pels partits republicans, s'agrupà entorn de la Federació Provincial Campesina (FPC) des del mes d'octubre del 1936 per assegurar el respecte a la propietat i defensar l'opció del repartiment enfront de la col·lectivització sindical.

Val a dir que l'èxit d'aquesta sindical agrària de petits propietaris, sense comparació a la resta de l'Espanya republicana, resulta fonamental per a analitzar en el cas valencià el polèmic tema dels atacs a les col·lectivitats.

En aquest sentit, el País Valencià no fou pas una excepció, i com a la resta

33. Tal seria el cas, per exemple, de la «municipalització» de Villena, on el Consejo Regulador de Economía Socializada (CRES), constituït per la CNT i la UGT, arribà a gestionar legalment i de manera centralitzada tots els béns confiscats a la població.

34. Existien tota una sèrie de situacions on, si bé la propietat havia canviat de mans, els sistemes de treball no s'havien alterat, com foren els casos del «comunisme de guerra» de Guadassuar, de la singular mancomunitat El Progreso o dels consells d'administració de terres confiscades, que, dependents de l'IRA, gestionaven les finques confiscades fins a llur definitiva legalització i posterior repartiment entre les organitzacions agrícoles.

35. Així succeí a la col·lectivitat d'Alboraig, on al començament de la guerra hi ingressà tot el poble i pel desembre del 1936 ja era totalment dissolta, a Bugarra, on molt aviat restà en poder de la col·lectivitat 1/4 de la riquesa local i, àdhuc, a Pedralba, exemple significatiu del comunisme llibertari al País Valencià, on al cap de sis mesos d'haver-s'hi establert, només romaní a la col·lectivitat el 42 % de la població.

36. P. GARCÍA, *Informes sobre orientación colectivista* (Madrid 1938), p. 61.

37. Fins i tot en els primers moments de domini dels comitès i les sindicals, tots els partits estaven formalment representats al Comité Ejecutivo Popular de València, i aquesta representació formal començà a convertir-se en presència real quan el govern es traslladà a València el 7 de novembre del 1936 i s'inicià el restabliment del poder de l'estat republicà.

de l'Espanya republicana, des dels primers mesos del 1937 fins a pràcticament l'any 1938, nombrosos sindicats i collectivitats cenetistes van denunciar la detenció de llurs membres, la devolució de les terres que treballaven als antics propietaris, la requis a collites i tota una sèrie d'obstruccions menors i sistèmàtiques, executades per la guàrdia d'assalt i dirigides principalment per la FPC i el PC.³⁸ Com a tota l'Espanya republicana, tots aquests atacs foren desmesurats, com van reconèixer els mateixos comunistes i el govern quan hagueren de legalitzar temporalment les collectivitats el 8 de juny del 1937 davant l'amenaça de pèrdua de collites; debilitaren seriosament la zona republicana davant l'enemic i en molts de casos foren deguts més aviat a factors polítics, relacionats amb la polèmica sobre la guerra i la revolució i la lluita pel poder, que no pas a estrictes raons d'eficàcia econòmica.

Tanmateix, totes aquestes consideracions sobre els atacs a les collectivitats al País Valencià no han d'amagar pas el fet fonamental que moltes confiscacions i collectivitats agrícoles es van imposar per la força sobre una pagesia majoritàriament partidària del repartiment i a la qual, com afirmava el mateix dirigent de la Confederación Regional del Trabajo de Levante, Noja Ruiz, parlar-li de collectivització equivalia a parlar-li en grec.³⁹

En aquest sentit, encara ens queda molta cosa per saber sobre l'estructura de la propietat valenciana durant els anys trenta, molt més encara ens queda per saber sobre les constants tensions socials que afectaren el camp valencià des del final del segle XIX fins a la guerra civil i sobre el nivell d'afiliació sindical durant tot aquest període; si més no, però, sabem que al costat d'un anarco-sindicalisme, que com ha assenyalat A. Cucó⁴⁰ es va anar implantant al camp valencià a partir del trienni bolxevic, un altre important sector de la pagesia valenciana va engrossir els sindicats catòlics des del final del segle XIX⁴¹ i constituí, a la llarga, una important base social per a l'èxit de la Derecha Regional Valenciana en el període republicà.⁴² Sabem també, per les recerques de J. Romero,⁴³ que des de la darrerria del segle XIX es va anar configurant a la província de València una estructura de la propietat en la qual eren importants els jornalers sense terra i els petits propietaris, que havien de compaginar el treball de llur parcel·la amb el treball pel salari, però al costat d'aquests hi havia els petits propietaris relativament autosuficients, els arrendataris, els mitgers. El mateix autor, en analitzar el Registro de la Propiedad Expropiable per a la província de València, comprova que en els anys trenta, si bé existia una gran propietat lligada a la burgesia urbana, la terra a expropriar registrava percentatges poc importants respecte als de les zones andaluses o castellanés, que hi

38. Hem pogut documentar 42 atacs a sindicats i collectivitats cenetistes, a partir dels informes que van trametre a la direcció de la FRCL i que es troben principalment a AHNSGC, Barcelona P.S. Cp. 1239.

39. H. NOJA RUIZ, *Labor constructiva en el campo* (València 1938), p. 18.

40. A. CUCÓ, *Notes per a l'estudi de les agitacions camperoles valencianes*, dins «Primer Congreso de Historia del País Valenciano», iv (Universitat de València 1974).

41. Vid. M. LLORENS, *El P. Antonio Vicente, S.I. (1837-1912). Notas sobre el desarrollo de la Acción Católica en España*, «Estudios de Historia Moderna», iv, p. 417.

42. Per a una anàlisi sociològica de la D.R.V. vid. J. V. MARQUÉS, *Derecha Regional Valenciana: les condicions de possibilitat d'un grup polític*, «Argumentos», núm. 1 (1974).

43. J. ROMERO GONZÁLEZ, *Propiedad agraria y sociedad rural en el País Valenciano y espacios contiguos* (s. XIX-XX). Tesi doctoral (Universitat de València 1982).

havia un elevadíssim nombre de municipis sense terra expropiable i que l'arrendament constituïa la forma habitual de règim de tinença a l'horta i als regadius tradicionals.

Tot això prova, almenys, que existia un ampli sector de la pagesia valenciana que com a molt aspirava a «la repartidora» i que des del primer moment va demostrar la seva oposició a la collectivització sindical. Al principi, aquesta oposició no pogué anar més enllà d'un sord sabotatge —es limitaven a destruir les collites o els animals de cria quan estaven amenaçats de requisita o confiscació—,⁴⁴ però quan a l'octubre del 1936 (de primer el decret del 7 d'octubre i al cap d'uns quants dies la formació de la Federación Provincial Campesina van donar caràcter legal i estructura organitzativa a la protesta) començaren a sortir de les collectivitats forçoses, van fer per manera de recuperar les terres injustament arrabassades i no amagaren llur oposició sistemàtica a la collectivització. Des d'aleshores, les polèmiques a la premsa i els enfrontaments collectivistes-individualistes al camp foren constants.

A més d'aquesta oposició declarada a la collectivització, les mateixes sindicals van trobar, si no oposició, resistències a formar collectivitats entre els mateixos afiliats. I aquesta resistència resultava especialment evident per a la FETT valenciana, que si bé va formar 255 cooperatives al País Valencià, només aconseguí formar secció de collectivistes en 69 d'elles, i manifestava reiteradament, als seus congressos i conferències, que li resultava extremament difícil formar, a les seves societats de treballadors de la terra, no solament collectivitats sinó també simples cooperatives agrícoles.

Un cop establertes les dimensions relativament reduïdes de la collectivització al País Valencià, a través del volum de terres confiscades i collectivitzades, del lent procés de formació de les collectivitats, de la fisonomia que adoptaren i de les dificultats que trobaren per a constituir-se, hem de referir-nos a aquell altre aspecte que segons la majoria dels autors caracteritzava les collectivitats valencianes i les distingia de les de la resta de l'Espanya republicana, és a dir, llur perfecte funcionament. En aquest punt, també durant la guerra civil la direcció de les sindicals històriques considerava les collectivitats valencianes com les millor organitzades de l'Espanya republicana.⁴⁵ Sens dubte, amb aquests judicis, les sindicals feien referència als enormes esforços que tant la FETT valenciana com la FRCL van fer per organitzar llurs collectivitats; però lamentablement aquests esforços organitzatius amb prou feines produïren cap efecte

44. «Per començar, la riquesa agrícola a la zona lleial disminuïa a ulls veients. Notablement la riquesa ramadera, tan valuós auxiliar de l'agricultura com és, desapareïa com devorada per un abisme: gallines, conills, porcs, cabres i vaques de cria se sacrificaven a tort i a dret. Ningú no tenia cap interès a conservar una riquesa que no estava gens segura (...). Hi va haver pobles en què la riquesa ramadera representava el 50 % del total de llur economia, i als dos mesos d'iniciat el moviment havien alienat enterament aquesta riquesa» (H. NOJA RUIZ, *op. cit.*, p. 32).

45. En aquest sentit cal tenir en compte que el Secretariado Provincial de Valencia de la FETT i la seva Oficina Provincial de Cooperativas foren les organitzacions provincials que millor van funcionar dins de l'estructura nacional de la FETT i la seva Unió Central de Cooperativas Agrícolas, mentre que l'establiment d'un senzill sistema de comptabilitat a les collectivitats cenetistes valencianes i la programació de cursos de secretaris tècnics de collectivitats per la FRCL, resultaven quelcom d'insòlit en el context de la CNT i la seva Federación Nacional de Campesinos.

durant la guerra civil, si més no pel que respecta a les collectivitats cenetistes.

Així, el juny del 1937, quasi un any després del començ de la guerra, la FRCL era plenament conscient que les seves collectivitats ni eren una organització econòmica eficaç, ni s'assemblaven a l'ideal revolucionari anarquista, car els intercanvis entre elles a penes existien i la insolidaritat entre unes i altres era manifesta. Des d'aquesta data fins al final de la guerra, la FRCL realitzà un gran esforç organitzatiu que es concretà a començar a inventariar les collectivitats, sindicats i collectivistes que segons ells controlaven, a elaborar uns estatuts tipus per a tots ells, a establir en cada un d'ells un senzill sistema de comptabilitat que li permetés de conèixer la producció i les terres que controlava, a enviar delegats tècnics a les distintes zones de la regional, a instar-los a formar federacions comarcals de collectivitats per tal d'augmentar la relació entre elles i llimar la insolidaritat...⁴⁶ En definitiva, per primera vegada en la seva història la CNT, i en concret la FRCL, parlava de certa planificació i centralització econòmica.

Però quan, al congrés de novembre del 1937, hom decidí de posar en pràctica aquests projectes, no solament arribaven massa tard enmig d'una contesa bèl·lica cada cop més desfavorable als republicans, sinó que la FRCL va topor amb obstacles insalvables, i es trobà, en definitiva, amb la veritable realitat de les seves collectivitats. I la realitat era la següent: algunes collectivitats implantaren el sistema de comptabilitat i enviaren dades de producció, del nombre de collectivistes i de la terra confiscada a la sindical; unes altres, molt poques, van arribar a agrupar-se i a formar federacions comarcals de collectivitats; però per a gran nombre de collectivitats i de collectivistes el mandat organitzatiu de la FRCL resultava impossible de complir, perquè arribava ja massa tard, quan els homes més preparats eren al front i els qui romanien a la reraguarda manifestaven patèticament llur analfabetisme gairebé absolut,⁴⁷ perquè molts sindicats i collectivitats, improvisats per llurs afiliats després del 18 de juliol, tenien poca cosa més que el nom i es movien en la ignorància més absoluta del que era una collectivitat i com funcionava o, senzillament, perquè el primer obstacle que va trobar la FRCL per a realitzar els seus projectes organitzatius era el seu propi passat ideològic, en el qual, enmig de l'espontaneisme revolucionari i el federalisme a ultrança, poques vegades hi havia lloc per a certa planificació i organització centralitzada.

46. Eren nombroses les cartes enviades per diverses collectivitats a la FRCL, dient que si se n'anaven al front el comptable i els homes més preparats, la collectivitat no podria continuar funcionant. Moltes d'aquestes cartes són a AHNSGC, Barcelona P.S. Cp. 496, llig. 762, i Cp. 624, llig. 825.

47. La mateixa direcció de la Confederación Regional de Trabajo de Levante, en exposar el resultat de les seves tasques organitzatives el gener del 1938, afirmava això que segueix: «(...) ya prevéíamos, que uno de los principales obstáculos que se nos antepondrían a nuestro movimiento consistiría en nuestros compañeros, ya que por parte de ellos aún predomina el criterio de dejarse llevar por nuestra pseudo-invariable [sic] espontaneidad en la lucha, ateniéndose y confiándose tan sólo a reacciones inmediatas o inducciones esporádicas por las que siempre se ha manifestado nuestro movimiento» (Informe que eleva la sección de información y estadística a los comités regionales de la CNT, FIJL, RAI, València, 14-1-1938, p. 2).

*Collectivitzacions comercials: el Consejo Levantino Unificado de Exportación Agrícola (CLUEA)*⁴⁸

Si des del principi de la guerra l'agricultura valenciana era considerada imprescindible⁴⁹ per a l'abastament dels fronts i la reraguarda, el 60 % d'aquesta agricultura que els anys trenta hom destinava a l'exportació, i molt especialment la producció tarongera, va adquirir una importància excepcional en la conjuntura bèl·lica, per tal com les divises de la seva exportació, convertides en or, podrien dedicar-se a la compra de material bèl·lic. D'aquesta manera, l'exportació tarongera es convertí en un dels eixos econòmics de l'Espanya republicana i, com a tal, la seva ordenació va atreure molt aviat l'atenció del govern i de tots els partits i sindicats.

Amb tot i això, des d'un primer moment els projectes per a l'ordenació de l'exportació tarongera foren oposats, i així, mentre la UGT i la CNT pretenien collectivitzar el sector, tant el PC com els partits republicans i el mateix govern defensaven el manteniment de la llibertat d'exportació amb un cert control governamental. I aquesta divergència de criteris sobre l'ordenació de l'exportació es va plasmar en les contínues i dures polèmiques que aparegueren a la premsa diària sobre el tema i en algun dels més violents enfrontaments que van tenir lloc al camp valencià entre collectivistes i individualistes.⁵⁰

A la primera campanya tarongera de la guerra civil, les sindicals van aconseguir imposar la collectivització de l'exportació de taronja i el Consejo Levantino Unificado de Exportación Agrícola (CLUEA), a partir dels consells locals d'exportació de fruits (CLUEA), constituïts a cada una de les localitats tarongeres, s'encarregava de confeccionar la taronja, controlar-ne la qualitat, transportar-la als mercats exteriors, fixar-ne els preus mensuals, regular-ne la quantitat que s'havia d'exportar als punts de destinació i d'actuar d'intermediari entre el govern i els productors per al pagament de la taronja, ja que el govern anticipava al CLUEA el 50 % de l'import de la taronja que s'havia d'exportar i el 50 % restant li seria lliurat quan la mercaderia hagués arribat a la seva destinació i les divises al govern.

Així doncs, els objectius de les sindicals a la campanya 1936-37 eren summament ambiciosos, ja que no solament pretenien d'evitar l'evasió de capitals i aconseguir que totes les divises revertissin al govern, sinó que intentaren d'unificar marques i qualitats, millorar els embalatges, tenir cura de la presentació i de la qualitat de la fruita a exportar... En definitiva, pretenien que la collectivització sindical inaugurés una nova etapa de regeneració en un sector que es

48. Per a una anàlisi més detallada del CLUEA *vid.* A. BOSCH, *La collectivització de l'exportació de cítrics: el Consell Llevantí Unificat d'Exportació Agrícola (CLUEA). 1936-1937*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 4 (en premsa).

49. Des del principi de la guerra eren corrents les expressions que qualificaven l'agricultura valenciana com «el braç dret de la nostra salvació», «la Covadonga econòmica d'Espanya», «la vèrtebra de manteniment de la població no sotmesa al feixisme».

50. Cap a la fi del 1936, el dirigent d'Izquierda Republicana de València, Joan Grannell, afirmava que al camp valencià podia declarar-se una «guerra civil entre germans anti-feixistes per assaigs de tipus comercial». Efectivament, un clar exponent d'aquest ambient de tensió, fou l'incident que va tenir lloc a Cullera al febrer del 1937, en el qual moriren dues persones.

trobava en franca crisi en començar la guerra civil.⁵¹ Cap d'aquests objectius, però, no aconseguí de complir-se satisfactòriament en una campanya tarongera que, des del primer moment, es presentà plena de dificultats.

Les dificultats van començar en les mateixes circumstàncies de la guerra, que contragueren enormement els mercats tradicionals i dificultaren el transport dels productes, van continuar amb l'oposició d'amplis sectors de la pagesia a una collectivització sindical, que ni aconseguia els nivells d'exportació habituals ni, en força casos, pagava la taronja als productors,⁵² s'agreujaven amb l'oposició del govern envers un organisme en el qual no tenia representació oficial i amb l'existència d'altres alternatives d'exportació com ara les cooperatives de la FPC i la lliure exportació, que, si bé en grau mínim, sempre van coexistir amb el CLUEA i en criticaren la gestió.

Però a més d'aquests greus problemes externs, el CLUEA s'enfrontà amb la incompetència i ineficàcia de molts dels seus CLUEF, que, integrats per jornalers i treballadors del camp amb un baixíssim nivell cultural i havent de recórrer, per tant, a l'ajut d'antics exportadors per a realitzar la campanya, competien amb el mateix CLUEA exportant directament llurs productes, tenien grans errors en la producció de la taronja i sovint la trametien en mal estat als punts de destinació.⁵³

D'aquesta manera, a la primera campanya tarongera de la guerra civil, el CLUEA no va poder mantenir els nivells tradicionals d'exportació, ni regenerar el sector, i encara que la realització dels seus ambiciosos projectes hagués exigit un temps de gestió més prolongat, ni el govern, ni el PC, ni la FPC, ni els partits republicans no estaven disposats a fer costat al CLUEA en la següent campanya.⁵⁴ Així, en el context del canvi polític que va significar la formació del gabinet Negrín, el govern es va quedar el control directe de l'exportació tarongera a partir de la Central de Exportación de Agrios (CEA), i amb la constitució d'aquesta central finien el CLUEA i l'hegemonia de les sindicals valencianes en un sector econòmic clau.

Evidentment, el balanç de la primera i única campanya de collectivització sindical en l'exportació tarongera no pot considerar-se precisament optimista,

51. Vid. J. PALAFOX GAMIR, *Agricultura d'especulació i econòmica. El País Valencià durant els anys trenta (1930-1936)*, «Estudis d'Història Agrària», núm. 3, ps. 139-162.

52. Precisament fou el retard en el pagament de la taronja, o el seu impagament, una de les principals causes del desprestigi del CLUEA i del malestar dels pagesos respecte a l'organisme exportador. En aquest sentit, mentre la FPC acusava el CLUEA de robar als pagesos, l'organisme exportador es defensava bo i argumentant que el 50% del pagament anticipat pel ministeri d'hisenda havia servit per a sufragar les despeses de recollecció, confecció i transport i que l'altre 50 % encara no havia estat lliurat al CLUEA.

53. Totes aquestes consideracions sobre els CLUEF es poden analitzar a partir dels informes elaborats per dos inspectors del CLUEA entre la primavera i l'estiu del 1937 a 51 dels 275 CLUEF que van arribar a funcionar. Aquests informes són a AHNSGC, Madrid, secció Político-Social. Cp. 2157, llig. 4082.

54. La mateixa executiva nacional de la UGT, en una carta tramesa al president del govern, Largo Caballero, el 23 de març del 1937, aconsellava la intervenció governamental en aquests termes: «*Actualmente quedan en los árboles del 35 al 40 % de la cosecha de la naranja sin recoger. Además, hay pendiente de cobro en el extranjero docenas de millones que en su día pueden revertir al estado y como no se puede dejar que se hunda definitivamente la exportación de la naranja, nosotros nos atrevemos a proponer que el gobierno intervenga inmediatamente en el organismo exportador CLUEA*» (*Memoria sobre la gestión de la UGT*, València 4-xi-1937, AHNSGC, Castelló P-S, sèrie T, Cp. 240).

però per damunt d'un fracàs difícil d'avaluar en una gestió d'uns quants mesos, l'experiència del CLUEA destaca notablement de la resta de les collectivitzacions valencianes, car les sindicals van ser les primeres a iniciar el camí encertat per a la necessària renovació del sector i la serietat i decisió de llurs plantejaments es reflectien en totes llurs publicacions i escrits interns, on no s'estalviaven crítiques per tal d'esmenar errors en un terreny econòmic que les sindicals consideraven vital per a la marxa de la guerra.

Collectivitzacions industrials

Pel que es refereix a l'anàlisi de les collectivitzacions industrials, la primera cosa que destaca en contrast amb les collectivitats agrícoles o el CLUEA és que a penes n'aparegueren notícies a la premsa diària i poca fou la polèmica que van despertar entre les forces polítiques valencianes, la qual cosa, tanmateix, no té res a veure amb la importància que la collectivització i el control sindical assoliren entre les empreses industrials valencianes, ja que tots els indicis permeten d'afirmar que el nombre d'empreses collectivitzades o sotmeses a control obrer fou veritablement notable.⁵⁵

En efecte, sabem que la collectivització i el control sindical es van estendre a les principals indústries de les tres capitals de província valencianes, a nuclis industrials tradicionals com ara Sagunt, Alcoi, Elda, Villena, Crevillent, Bocairrent o Xixona i també a d'altres localitats d'escassa o nulla importància industrial com, per exemple, Vilafranca del Maestrat, la Vila Joiosa, Benicarló o la Nucua. Evidentment, moltes més localitats valencianes havien de collectivitzar o intervenir llurs indústries durant la guerra civil, però, de moment, l'estat de les recerques no em permet de conèixer ni el nombre aproximat de collectivitzacions, ni llur localització exacta, ni tan sols de bon tros establir unes conclusions generals sobre elles. Malgrat tot, a partir dels casos concrets assenyalats, sí que voldria esbossar unes línies molt generals sobre l'origen i funcionament d'aquestes collectivitzacions.

La cosa més destacable pel que fa a l'origen de les collectivitzacions industrials és que, si bé, a l'igual de les agrícoles, aquest origen es troba a les confiscacions d'empreses realitzades per la UGT i la CNT després de la insurrecció militar, les confiscacions van tenir lloc en un clima menys violent i notablement més distès que el que presidí les confiscacions de terres i la formació de les primeres collectivitats agrícoles. Així, si bé és innegable que el terror i la violència també van ser presents en moltes confiscacions d'empreses i en la for-

55. El mateix ministre d'indústria afirmava el 1940 el que segueix: «*En Valencia, donde ha sido tan larga la dominación marxista y donde, además, por estar el frente de guerra alejado de la actividad civil, se tenía una tendencia preferente, por las autoridades rojas, sobre los problemas civiles, se ha podido consumir con mayor extensión el ideario colectivista concebido por los rojos, y por consecuencia nos hemos encontrado con que el número de industrias y comercios colectivizados ha sido verdaderamente extraordinario, pudiendo decirse, sin temor a equivocarse que casi toda la industria y el comercio de esta zona estaba orientada y se desarrollaba en la práctica de la forma anteriormente referida...*» (*Estudio sobre la riqueza del Levante español y sus aspiraciones y posibilidades*, València, octubre de 1940).

mació de collectivitzacions industrials, va existir certa col·laboració entre els propietaris i les sindicals, impensable a les collectivitats agrícoles, com palesen el cas insòlit d'alguns propietaris que van cedir formalment la gestió i propietat de llurs empreses als sindicats⁵⁶ i el fet més freqüent que molts ex-propietaris continuessin treballant a llurs empreses en qualitat de tècnics i que fins i tot arribessin a ocupar llocs destacats en la gestió d'aquestes.

Les raons d'aquesta relativa col·laboració cal buscar-les tant en l'existència d'una tradició de negociació i contacte entre propietaris i sindicals en els sectors industrials com, sobretot, en la mateixa complexitat del procés productiu, que feia necessària la col·laboració dels tècnics, tècnics que en el cas d'empreses familiars, com la major part de les valencianes, no eren altres que els mateixos propietaris.

Pel que respecta al funcionament de les empreses industrials collectivitzades o intervingudes mitjançant el control obrer, cal assenyalar que des del principi van tenir força clar que la finalitat essencial de la gestió sindical era treballar per a la guerra, i en aquest sentit no solament la polèmica sobre la guerra i la revolució i els enfrontaments collectivistes-individualistes a penes alteraren el funcionament d'aquestes empreses, sinó que moltes d'elles malgrat el caos i la indisciplina inicials, el fracàs de la normativa unitària del Consejo de Economía de Valencia,⁵⁷ l'escassetat de primeres matèries, la contracció de mercats, els problemes de transport i les brusques reconversions en la producció, van mantenir un ritme de producció i de productivitat més que acceptable durant la guerra civil.

CONCLUSIÓ

Durant anys els relats de vells anarquistes, les cròniques de visitants estrangers, els testimonis de supervivents destacats i algunes síntesis brillants ens han recordat que per a molts espanyols la guerra del 1936 fou també una revolució, fou aquell temps d'alliberament i d'esperança en el qual, com va afirmar G. Orwell, «els sentiments i els gestos eren més fàcils del que són normalment» i «grans masses van creure que tots els homes són iguals i pogueren actuar segons aquesta creença». I aquesta revolució es resumia en un sol mot: «collectivitzacions». Però ben poc sabem d'aquestes collectivitzacions tret de llur vaga localització, de llur funcionament teòric, de les polèmiques i enfrontaments que suscitaran al bàndol republicà, de les valoracions simplistes recolzades en la detracció comunista, el silenci socialista o el fervor cenetista.

Aquesta visió simplista i precària de les collectivitzacions sols podia ser su-

56. Tal fou el cas dels propietaris de les empreses metallúrgiques d'Alcoi.

57. A imitació del Consell d'Economia de Catalunya, es creà a València, el mes de novembre del 1936, un Consejo de Economía dependent del Comité Ejecutivo Popular de Valencia. Si bé el seu àmbit d'actuació era únicament la província de València, la seva pretensió era regularitzar i legalitzar l'economia valenciana imitant el decret de collectivitzacions i control obrer, per a la qual cosa, el 1er. de desembre del 1936 aprovava les Bases Reguladoras de Incautaciones, Colectivizaciones, Control e Industrias Libres. Lamentablement, però, aquestes bases a penes es van aplicar a la província de València, i l'autoritat del mateix Consejo de Economía fou molt escassa.

perada amb noves línies d'investigació que, entre altres coses, contrastessin la documentació impresa convencional amb la documentació interna de partits, sindicats, collectivitats i collectivistes, alliberessin el tema del seu encotillament centrat exclusivament en la polèmica sobre la guerra i la revolució i, per contra, el contextualitzessin dins de tota la guerra civil, permetessin que unes altres veus diferents de les dels cenetistes i comunistes recuperessin el paper que van tenir en aquells esdeveniments i, sobretot, que aquestes noves línies d'investigació dirigissin l'atenció sobre la vida real de les collectivitats i sobre l'opinió dels líders locals, més que no pas sobre els programes perfectament dissenyats de partits i sindicats o les allocucions de llurs líders més destacats.

Precisament, com he tractat de mostrar en aquesta comprimida síntesi, l'aplicació d'aquestes noves línies d'investigació en el cas concret del País Valencià, m'ha permès d'obtenir resultats interessants, que han matisat i enriquit el nostre coneixement sobre les collectivitzacions valencianes. Així, la dimensió del procés collectivitzador, encara que important, s'ha revelat com a bastant més marginal del que feien pensar els escrits anarquistes; les collectivitats agrícoles, lluny de ser un món uniforme, han aparegut amb una fisonomia summatment diversa; el procés collectivitzador s'ha transformat d'un impuls revolucionari general i espontani en un procés lent i a vegades difícil; les enormes deficiències organitzatives de les collectivitats provenien, efectivament, de la tardana planificació cenetista, però també d'altres factors difícils de resoldre en aquells moments: el baix nivell cultural dels collectivistes, l'anada al front dels homes més preparats, les dificultats econòmiques que imposava la contesa; els atacs a les collectivitats han perdut la simplicitat de deure's únicament a la política comunista durant la guerra, en restar englobats a l'ampli clima d'oposició a la collectivització i de rebuig d'aquesta que compartien vastos sectors de la pagesia valenciana i, finalment, la naixença, els objectius i el funcionament del CLUEA ha pogut analitzar-se prescindint de si l'esmentat organisme exportador robava o no robava als pagesos productors de taronja.

Evidentment, resten encara moltes incògnites per resoldre, car més enllà del terreny de les conjectures, en aquest moment no podem respondre preguntes tan fonamentals com, per exemple, si la producció agrícola collectivitzada fou un suport eficient per als fronts i per a la reraguarda republicans, o si les collectivitzacions satisfieren les enormes esperances que un important sector de la població hi diposità després del 18 de juliol; àdhuc, en el cas del País Valencià, ni tan sols sabem amb certesa absoluta quantes collectivitats es van formar i on es localitzaren, quanta i quin tipus de terra va treballar cada una d'elles, com era la pagesia que s'adherí al procés... Però un tema que semblava exhaurit per la repetició de tòpics, ha recuperat el seu caràcter explicatiu fonamental per a la comprensió de l'Espanya dels anys trenta i, especialment, de la guerra civil.